

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2022/08/horvath-lugossy-gabor-illik-peter-cselt-vetett-a-forgo-szerencse-13-02-08/>

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter

„Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben¹

A pozsonyi csata 907 júliusában történt, és a jelenlegi konzervatív történelmi narratíva szerint meghatározó volt a magyarság meg- és itt maradásában, a honfoglalás eredményeinek megszilárdításában. A hazai recepciótörténetben² mégis meglehetősen ismeretlen. Jelen tanulmány azt elemzi, hogy ez az esemény hogyan, miként (nem) jelenik meg a hazai középiskolai tankönyvekben. Fontos megjegyzés, hogy azokat a szövegeket vizsgálja, amelyek a mai fogalmaink szerinti középiskolai és tankönyvi szövegeknek feleltek meg, hiszen nem minden korábbi korszak használta ezeket a terminusokat.

A magyar őstörténet, a magyar törzsek eredete, vándorlása és a honfoglalás már hosszú ideje áll a tudománytörténelmi és a közéleti viták középpontjában. Ennek számos oka van:

- 1) Erről az időszakról viszonylag kevés, és főként régészeti forrás áll rendelkezésre, ez utóbbi viszont nem etnikumhoz köthető;
- 2) a genetikai vizsgálatok ellentmondanak a nyelvtudományos eredményeknek;
- 3) a diakrón nyelvi kutatások eredményeképp létrejött finnugor nyelvelmélet kanonizálása ellenére sem objektív, hanem egy hipotézis;
- 4) az eredet kérdése pedig már a 19. század során minden népnél szoros összefüggésbe került a nemzeti identitással és hazafiúi büszkeséggel. A honfoglalás egyik, máig kevésbé feldolgozott és köztudatba került eseménye a pozsonyi csata (907).

Az is látszik, hogy a sokszor emlegetett pesszimista magyar történelmi tudat valóban megnyilvánul abban, hogy a merseburgi (933) és augsburgi (955) katonai vereségek szinte minden tankönyvben jelen vannak, míg a pozsonyi győzelem (907) nem.

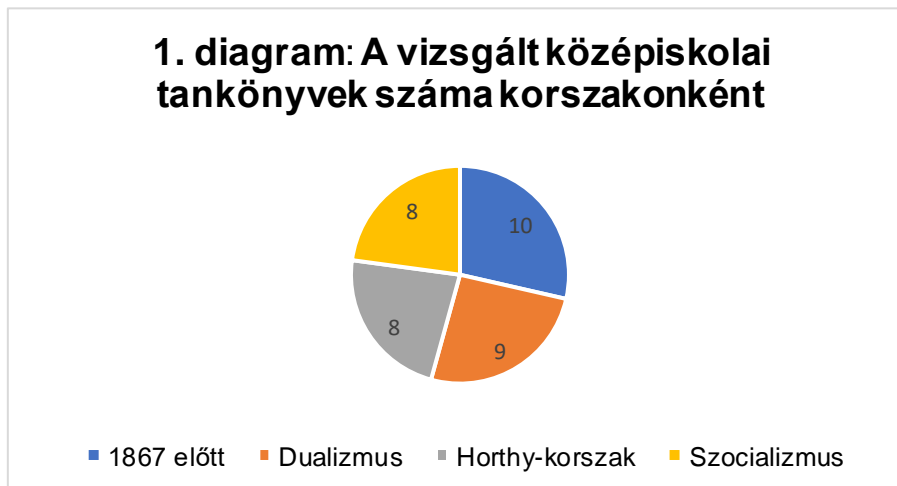
A nemzeti identitásformálás és a történelem mint a narratívaképzés egyik helyszíne a közoktatás. Az, hogy egy történelem tanórán mi történik pontosan, nem tudható, legfeljebb óralátogatás során meg tapasztalható. Ami a tankönyvben szerepel, nem azonos azzal, ami az órán elhangzik, és amit a diákok tudnak. Különösen a szocialista korszakban erőteljes a kettő szétválása. Ugyanakkor a hivatalosan használt tankönyvek vizsgálhatóak, és ezek alapján legalább az rekonstruálható, hogy az adott államrezon mit tekint kanonizált tananyagtartalomnak. Gyakran összemosódik tehát három kérdés, „Mi szerepel a tankönyvekben?”, „Mit tanultak a diákok?”, valamint, hogy „Mit tudtak a diákok?” a pozsonyi csatáról. Ezek közül jelen tanulmány forrásbázisánál fogva az elsőre tud válaszolni. Könnyen belátható, hogy a tankönyv csak egy eszköze a középiskolai oktatásnak, így az, hogy nem szerepelt benne a pozsonyi csata, az nem jelenti azt, hogy ne tanulhattak volna róla diákok, hiszen a történelmi tudásnak számos egyéb forrása is van.

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

Jelen tanulmány a fentieknek megfelelően tehát arra keresi a választ, hogy a címben jelzett témák miként jelennek meg a hazai általános és középiskolai (amit ma annak tekintünk) tankönyvekben, illetve atlaszokban. Arra is kitértünk, hogy kik írták a vizsgált középiskolai köteteket, milyen tudományos iskolához tartoztak.

1. diagram: A vizsgált középiskolai tankönyvek száma korszakonként

Talán a legizgalmasabb kérdés az, hogy miként változik a tankönyvek szemlélete, narratívája a különböző történelmi korszakokban. A korábbi kutatásoknak megfelelően³ nem foglalkoztunk pedagógia-módszertani kérdésekkel, csak a tankönyvek értékelő részére koncentráltunk a korai tankönyvektől az 1990-es évekig, ami lehetőséget adott a nagy narratív trendek átfogó bemutatására.

Az általános iskolai tankönyvek és az általános és középiskolai történelematlaszok

Az általunk áttekintett atlaszokban – kevés kivételtől eltekintve – nem találtuk a pozsonyi csatát, valamint a nagy ritkán említett és vitatott bánhidai csatát sem. Ellenben a szocializmus idejének középiskolai atlaszaiban (az általános iskolaiakban nem így van) megtalálható az ennsburgi csata 907-ben az *Arab, normann és magyar kalandozások Európában* c. térképen, vélhetőleg azért, mert ez a pozsonyi hazai győzelmet követő magyar ellentámadás volt, idegen földön zajlott, azaz kalandozásnak minősülhetett.⁴ Az nem meglepő, hogy a szocializmus előtti atlaszokban nem szerepel az ennsburgi csata (sem), mivel egyrészt eleve nem nagyon tüntettek fel 10-11. századi csatákat (bár a ménfőit többször láttuk), másfelől pedig *Horváth Mihály* 1843-as tankönyve (ld. később) említ először „rabló kalandokat”, de csak az 1880-as évek középiskolai tankönyveitől terjed el a kalandozások szakkifejezés, tehát az atlaszokban nincs is ilyen témájú térkép, legalábbis az általunk vizsgáltakban nincs. Még az 1900-as évek első felétől kiadott *Kogutowicz Manó-féle* atlaszokban sincsen ilyen. Ami tehát érdekes, hogy a hazai szocialista korszakbeli középiskolai tankönyvekben a kalandozások fejezetcím alatt egy kivételtől eltekintve nem szerepel az ennsburgi győztes magyar csata, de a merseburgi és augsburgi vereségek mindig, viszont a középiskolai atlaszokban feltüntették az ennsburgi csatát is. Ez az *Arab, normann és magyar kalandozások Európában* c. térkép és a rajta szereplő ennsburgi csata öröklődött át a '90-es évek középiskolai atlaszaiban is.

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

A dualizmus korszakának általunk megnézett népiskolai tankönyveiben a pozsonyi csata említését kettőben találtuk meg.⁵ Kiss Áron kötete a hunoktól származtatja a magyarokat, és leírja, hogy Zolta hatalomra kerülésekor a németek megtámadták a magyarokat és veszítettek.⁶ Kiss következő kötetéből a hun eredetmonda és Zolta öröklésekor kezdődött háború is kimaradt.⁷ Ribáry Ferenc tankönyve pedig ezt írja: „Árpád halála után tizenhárom éves fia Zsolt közakarattal fejedelemmé választatott. Mindjárt uralkodása elején a németek nagy sereggel törtek be hazánkba, de Pozsonynál megveretvén, ismét kiűzettek.”⁸

Az általunk vizsgált Horthy-korszakbeli általános iskolai kötetek⁹ egységes narratívát képviselnek és szinte szó szerint ismétlik egymást. Árpád halálakor immár nem említik Zolta öröklését és a német támadást, a következő alfejezetben pedig már a kalandozások szerepelnek, ahol csak a merseburgi és augsburgi vereségeket nevesítik.

Az 1945 és 1950-es évek vége közötti általános iskolai tankönyvek viszonylag részletesen írnak a honfoglalásról és a kalandozó hadjáratokról. Elekes Lajos és Tóth András tankönyve például megkülönbözteti a kalandozásoktól az ún. biztosító hadjáratokat, és ezen alfejezetcím alatt megemlíti az ennsburgi csatát.¹⁰ Az Elekes–Tóth-féle szöveg relatíve pozitív képet fest, és talán nem véletlen, hogy ki is veszett a későbbi középiskolai tankönyvi narratívából. A négy szerzős tankönyv¹¹ a kalandozásokat rabló hadjáratként jellemzi, és mint a törzsi társadalmak belső válságának sikertelen megoldási kísérletét aposztrofálja.¹² A hadjáratok közül csak a két közismert, vesztes csatát írja le. Szabolcsi József 1956-ban megjelent tankönyve ugyanezt a narratív keretet használja.¹³ A '60-as évektől külsejükben és tartalmukban is átalakultak az általános iskolai tankönyvek, a tananyagtartalom csökkent a honfoglalás és kalandozások témájában. Ugyanakkor a korábbi narratív alapok megmaradtak: egyrészt a kalandozások a társadalmi válság miatt szervezett rabló hadjáratok, másrészt a vesztes, főként az augsburgi (955) csata szerepel kizárólag.¹⁴ A szocialista narratívában lényegében a korábbi tananyag szűkült, a kalandozások számos célja és oka közül a magyarázat egyre, a rablásra redukálódott, míg a számos csata közül az augsburgi vereség kanonizálódott. A politikai rendszerváltozás utáni tankönyvekre csak röviden kitekintve úgy tűnik, hogy a '90-es évek elején az addigra kialakult szocialista narratíva nem változott.¹⁵

1. táblázat: Általános iskolai tankönyvek és atlaszok

	Atlasz/tankönyv	Kiadás éve, helye, kiadó	Szerepel-e benne a pozsonyi csata?	Szerepel-e benne a bánhidai csata?
1.	LOSONTZI István: <i>Hármas kis tükör</i> , mely I. a' Szent históriát, II. Magyar országot, III. Erdély országot, annak földével, polgári-állapotjával, és históriájával [...] elő-adja és ki-mutatja ¹⁶	1781, Vác, Ambro Ferenc	Nem	Nem
2.	BUDAI Ézsaiás: <i>Oskolai magyar új átlás</i>	1804, Debrecen	Nem	Nem
3.	VÁLLAS Antal: <i>Új kézi és iskolai atlasz</i>	1846, Pest, Hartleben	Nem	Nem

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

	a legújabb kútfúrássok szerint	Konrád Adolf		
4.	BOZÓKY Alajos: <i>A világtörténet átnézete</i> synchronistikai táblákban ¹⁷	1863, Buda, Nagel és Wischán	Nem	Nem
5.	STIELER iskolai atlasza. Kijavította BERGHAUS Ármin, magyar nyelvre fordította GÖNCZY Pál	1878, Gotha, Justus Perthes	Nem	Nem
6.	JAUSSZ György: <i>Történelmi-földrajzi iskolai atlasz</i> ¹⁸	1878, Bécs, Hölzel Ede	Nem	Nem
7.	KOGUTOWICZ Manó: 10 térkép a hazai történelem tanításához ¹⁹	1907, Budapest, Magyar Földrajzi Intézet Részvénytársaság	Nem	Nem
8.	ALBISI BARTHOS Indár – KURUCZ György: <i>Történelmi atlasz</i> Magyarország történelmének tanításához	1925, Budapest, Magyar Királyi Állami Térképészet	Nem	Nem
9.	NÉMETH József – KOCH István: <i>Történelmi atlasz</i> I. rész	1931, Budapest, Magyar Földrajzi Intézet	Nem	Nem
10.	CSATÁRY Mária [et al.] <i>Történelmi atlasz</i> ²⁰	1959, Budapest, Kartográfiai Vállalat	Nem (Ennsburgi csata igen)	Nem
11.	RADÓ Sándor [et al.]: <i>Képes történelmi atlasz</i> ²¹	1976, Budapest, Kartográfiai Vállalat	Nem	Nem
12.	AJTAY Ágnes [et al.]: <i>Történelmi atlasz a középiskolák számára</i>	1986, Budapest, Kartográfiai Vállalat	Nem (ennsburgi csata igen)	Nem
13.	PAPP-VÁRY Árpád: <i>Történelmi atlasz a középiskolák számára</i>	1993, Budapest, Cartographia	Nem (ennsburgi csata igen)	Nem
14.	KATUS László: <i>Stiefel Történelmi atlasz</i>	1995, Budapest, Stiefel	Igen	Nem
15.	PAPP-VÁRY Árpád: <i>Középiskolai történelmi atlasz</i>	1997, Budapest, Cartographia Kft.	Nem (ennsburgi csata igen)	Nem

Középiskolai tankönyvek a dualizmus előtt

Budai Ézsaiás (1766–1841) a Tiszántúli református egyházkerület püspöke volt 1822-től haláláig. 1828-ban a Magyar Tudományos Akadémia (1840-ig Magyar Tudós Társaság néven) alapszabályainak kidolgozásával megbízott küldöttség tagja, 1831-től az MTA tiszteletbeli tagja volt. Gyászbeszédét az a Péczely József mondta el, akinek tankönyvét az alábbiakban szintén bemutatjuk. Budai kötete²² ismerteti a hun és a finnugor eredetét is, ez utóbbit a következőképpen: „*De hogy ennyire közelíthessenek ezek a Lapponok szavai a Magyar szókhöz: azt sok változások, sőt mondhatni, erőltetések által tsinálta ki Sajnovics*²³

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cset vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

[...] a tör'sök szók hatvannonn legfeljebb hetvennenn túl nem mennek, a többek mind származottak [...] mert ez a Lapponok nyelvét nem tanulta [...]”²⁴ Arra a következtetésre jut, hogy „[...] Sajnovits a Lapponoknak a Magyarokkal való atyafiságát elégséges fundamentom nélkül vetette fel, mellyel sok Európai Tudósokat tévejgésbe ejtett [...]”²⁵ Budai arra jut, hogy a nyelvészet helyett a fennmaradt írott forrásokra kell hagyatkozni és ez alapján azt állítja, hogy „[...] a Magyarok hazája [...] vagy a mai Astrachánbann [...] vagy a felett Baskiriábann [...]”²⁶ A kötet kiterjedten ismerteti a honfoglalás menetét, mégsem említi meg név szerint a 907. évi pozsonyi csatát (bár a konfliktus maga szerepel), illetve a mai terminológiában elterjedt „kalandozások” kifejezést sem. A könyv szerkezete is áruklódó: 17 oldalban ismerteti a hunok történetét, 20 oldalban az avarokét, és a magyar nép eredetének, vándorlásának, a honfoglalásnak, valamint a ma kalandozó hadjáratokként nevezett harcoknak együttesen 60 oldalt szentel!

Spányik Glicér kötete²⁷ hasonló szerkezettel, de mindössze 15 oldalban taglalja a témát, és a magyarokat a hunoktól származtatja ekképpen: „*Minekutánna a' Hunnok Birodalma öszve romlott volna Etelének Irnák fija a' Boristhenes és Tanais [Don] vizei között telepedett meg azon népeivel együtt, mellyek a' Véres verekedések után megmaradtak. Ezek a' Hunnok ott sokáig uraskodtak, az Uturgurokra és Cuturgurokra el osztva. Későbbben az Uturgurok Asiába által kelvén, a' Tanais vize mellett, a' Maeótis tava 's a' Pontus Euxinus között elterjedtek. Azon csapatnak a' fejedelme, melly a' Bosphorus körül lakott, 's a' kit Gordásnak neveztek Konstantzinápolyban kereszténnyé lett. Haza térvén, midön hazafiait is a' keresztény hitre akarta volna téríteni, megöletett, 's helyébe a' testvérije Moager állittatott. A' midön ezen dolgot meghallotta I. Justinianus Császár, nagy sereget küldött a' Hunnok ellen. Azok az ellenségeskedést nem várván el, megszöktek, 's magokat a' Deutumogerek földjére vették, melly a' Volga, Kálna, és Ural folyó vizek között feküdt. Sokan úgy vélekednek, hogy a Magyarok ezen Hunnoktól eredtek*”.²⁸ A 907. évi pozsonyi csata, illetve a kalandozó hadjáratok kifejezés itt sem szerepel.

„*Mink őket a Hunnoktól származtaljuk*” – írja Schirckhuber Móricz 1837-ben.²⁹ Ő (1807–1877) piarista főgimnáziumi igazgató és 1858-tól az MTA levelező tagja volt. A „Dentumogériából” való vándorlást, illetve a honfoglalást Spányikhoz hasonlóan írja le, a pozsonyi csatát, illetve bármilyen 907. évi konfliktust, továbbá a kalandozó hadjáratokat e megnevezéssel nem említi, de a merseburgi és augsburgi ütközetet igen. Mint látható lesz, ez a két vereség minden tankönyvben helyet kapott, míg a pozsonyi győzelem nem.

Péczely József (1789–1849) az MTA rendes tagja volt, munkásságára hatással volt korábbi tanára, a fent már említett Budai Ézsaiás. Kötete³⁰ nem foglal állást a magyarok eredetét illetően, de azt írja, hogy a hunokkal, avarokkal vagy türkökkel lehetnek rokonok. Amit biztosan állít, hogy az őshaza Belső-Ázsiában Turfán, Igur vagy Kis-Buharia, a régi Sogdiana [Szogdia].³¹ Innen vándoroltak a magyar törzsek – mint a korábbi tankönyvek szerint is – Baskiriába, onnan Levédiába, majd Etelközbe. A 907. évi pozsonyi csata, illetve a kalandozó hadjáratok kifejezés ebben a kötetben sem szerepel.

Bedeő Pál nagyalakú, szép színes képekkel díszített tankönyve³² az eredet kérdésében ezt írja: „*Visszavonulván Irnak az atyja szerezte tartománynak felbomlása után a sok csatából fenmaradt hunnmaradékival Boristhenes mellett [...] hol a népség elszaporodván Uturgur és Kuturgur nemzetséggé vált. Magok közti visszavonások, s a római birodalom elleni lázulás a Kuturgurokra végső veszélyt hozott. Az erőnek az Uturgurok is engedni kénytelenítve*

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cset vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

*Muagere vezérsége alatt [...] Magyarországot elfoglalták.*³³ A pozsonyi csatára a könyv csak név és évszám nélkül utal: *„Zoltán tizenegy éves korában jutott vezérségre. A Pannonia vesztességét fájlaló németek ifjúságát visszatorlás alkalmául használni akarván az országba betörték; de a Magyaroktól visszaverettek.”*³⁴ A merseburgi és augsburgi csatákat említi, de kifejezetten a kalandozásokról – amit ma így nevezünk – nem ír.

Horváth Mihály, az MTA rendes tagja kötetében³⁵ lényegében semmit nem mond a magyarok eredetéről. *„Azsia nyugoti részén, az Ural hegység táján, bizonytalan időktől fogva lakott egy nép, mellynek eredete s első történetei ösmeretlenek. Mint bizonyosan csak azt tudjuk róla, hogy majd önszántából, majd más, még hatalmasabb népektől háborgattatván s nyomattatván, lakhelyét többször változtatta, míg végre sokféle viszontagságok után Európába költözött és a Duna s Tisza folyamok melletti tartományokban, mellyek régente Pannonia és Dacia nevet viseltek, letelepült. Ez a nép magyarok, a mi eleink valának.”*³⁶ A pozsonyi csatáról nem, de „rabló kalandokról”³⁷ már ír.

Dierner Endre (1803–1852) a Királyi Magyar Természettudományi Társulat rendes tagja tankönyvében³⁸ a magyarok eredetéről semmit nem mond, a történetet mindössze Álmostól kezdi tárgyalni. 907. évi katonai konfliktust nem is említi.

Ladányi Gedeon (1824–1886) az MTA levelező tagja volt. Kötete³⁹ egyértelműen a hun rokonság mellett foglal állást: *„A IX-ik században a Volga keleti partján tűnt fel a hunn népnek egy másik ága, u. m. a magyarok, hét külön néptörsre szakadva más más vezér alatt. E magyar nép átélvén a Volgán 884-ben, levándorolt a lebedi síkra (az alsó Dneper mellett) s itt megtelepedvén, a chazárok szomszédságában töltött 3 évet. Ekkor a besenyőktől nyomtatva, kijebb jött nyugat felé, s 887-ben új lakhelyet foglalt Etelközben, (a Bug és Seret közt) a mostani Mólva és Bessarábiában. De itt sem volt békés lakozásuk, s e miatt arra határozták magokat, hogy elhagyják Etelközt, felkeresik és meghódítják nagy ősüknek Attilának pannóniai birodalmát.”*⁴⁰ A szöveg „harczi kalandozásokról”⁴¹ ír, valamint megnevezi a pozsonyi csatát: *„Árpád halálakor (907.) kis koru fija Zoltán 907–947 emeltetett a vezéri méltóságba. Ezen alkalmat használni akarván a németek, háborut indítottak a magyarok ellen, s be is nyomultak Pozsonyig, de itt teljesen megverettek. Es ettől fogva még szomorubbá lett sorsuk, mert a győzelmes magyarok mind több több pusztitást miveltek köztük.”*⁴²

Batizfalvi István tankönyve⁴³ az urál-altáji népek közé sorolja a magyart: *„A magyar nemzet eredetét homály fűdi. Annyi bizonyos, hogy bölcsője, vagyis ősi hazája Ázsiában létezett. A Volga folyam s az Ural és Altai hegységek vidékein a legrégebb időkben számos egymással rokonságban álló néptörzs lakott, melyeket ural-altai népeknek mondunk. Ezen (hun vagy kún, kozár, bolgár, avar, palócz, úz, bessenyő stb.) ural-altai népek közé tartozott a magyar is. Őseinek tehát az Ural és Altai hegyek tájékáról szakadtak le és költözköztek Európa felé.”*⁴⁴

A pozsonyi csatáról a következőt írja: *„[...] mert Lajos német király értesülvén Árpád halála és az új fejedelem kiskoruságáról [907], roppant sereget állított, hogy a magyaroknak Németországba tett rohanásait megtorolja s a rettegett pogány nemzetet egy csapással megsemmisítse. Azonban a három magyar vezér villámgyorsasággal csapott Pozsony mellett a német seregekre, azokat tökéletesen szétverte s az Enns folyón túl üzte. Itt Lajos német király a tartalék sereggel állott ellenök, de meggyőzetvén, kevesed magával csak*

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

*nagy bajjal menekülhetett Passauba.*⁴⁵ Itt csak utalunk arra, hogy a pozsonyi csatáról megjelent, már említett animációs filmet számos kritika érte amiatt, hogy a német seregeknek a magyarok megsemmisítésének szándékát tulajdonította. A filológiai vitában való állásfoglalás nélkül látható, hogy ez már 1862-ben tankönyvi anyag volt, így 150 éve bekerült a köztudatba.

Környei János Magyarország története⁴⁶ a következő módon nyilatkozik a magyarok eredetéről: „A magyarok eredetét s őshazáját, mint igen sok nemzetét, sűrű homály borítja, melyet eddig sem a történetkutatásnak, sem a nyelvészet buvárkodásának egészen szétoszlatni nem sikerült. Megegyező s nyomós okokkal támogatható vélemény szerint, a magyar nemzet a némileg határozatlan elnevezésű, de hajdanában igen nagy terjedelmű szittyá népcsaládhoz tartozott s a kereszténység első századaiban még Közép-Ázsia magas rónáin, az altaji hegyek s a kaspiumi tenger között, India és Perzsia szomszédságában lakott, mint őshazájában. A szittyá népcsaládnak több törzsöke vala, melyek saját nevek alatt fordulnak elő a történetben, mint: hun, parthus, besenyő, avar, magyar stb. A történeti adatok kétségtelenné teszik, hogy e törzsek között, ha nem is valamennyi, de több igen közel, sőt egyenes rokonságban állott egymással. Ilyenek többi között a hunok, avarok és magyarok.”⁴⁷ A kalandozásokat „kalandos kicsapásokként”⁴⁸ is említi és a korábbi tankönyvekhez képest a legrosszabb színben tünteti fel őket, pusztán egy aspektusukat említi: „[...] az ily kalandozások legfőbb célja a rablás és pusztítás [...]”⁴⁹ Ugyanakkor viszont egyben védi is a kalandozásokkal kapcsolatos túlzó véleményekkel szemben a magyar törzseket: „[...] őseink e kalandos harci utait is legtöbbször pusztítás és kegyetlenség jelölte, elannyira, hogy a megtámadott s többnyire elpuhult népek, mint valami szörnyektől, remegtek tőlök. Azonban határozottan vissza kell utasítanunk az őseink kegyetlensége ellen emelt túlzott vádakat.”⁵⁰ A tankönyv a pozsonyi csatát is részletezi mintegy 20 sorban, ami az eddig bemutatott tankönyvek közül a leghosszabb leírás. A német támadás okát abban látja, hogy „vissza akarták adni a kölcsönt”⁵¹ a korábbi dúlásokért.

Az 1867 előtti, eddig áttekintett tankönyvek számos következtetésre vezethetnek:

- 1) Egyik sem tekinti a magyart a finnugorokkal rokon népnek.
- 2) A tankönyvszerzők túlnyomórészt akadémiai történészek, a Magyar Tudós Társaság (későbbi nevén MTA) tagjai.
- 3) Általában véve a tankönyvekbe nem szoktak beszívódni a legújabb kutatási eredmények, vagy csak jelentős eltéréssel, mégis Sajnovics már 1770-ben publikálta munkáját⁵² a lapp rokonságról, és mindössze Budai említi, kizárólag kritikával. Ekkora időbeli lemaradást nyilván az is indokol, hogy nézetei jelentős elutasításra találtak a kortársak körében.
- 4) A pozsonyi csatát csak viszonylag kevés tankönyv említi, különösen nevén nevezve.
- 5) A kalandozások terminus még nem forgott közkézen, lényegében egyszerűen csak harcoknak nevezik, nincs különösebb tananyag tartalmi jelentősége, mint napjaink tankönyveiben.

A dualizmus korának középiskolai tankönyvei

Horváth Mihály könyve⁵³ az 1843-as kiadványhoz képest jóval határozottabban foglal állást: „A magyarok eredete, őstörténete mesés, homályos, bizonytalan, mint minden más ősnépé.

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

Annyi bizonyos, hogy a magyar nép tagja az uraltájai, vagyis hun-szkitha népcsaládnak, s vérrokona a hun vagy kun, a kozár, bolgár, avar vagy várkun, palócz, orosz, úz, besnyő népeknek, melyekkel ugyanazon egy nyelvet beszélté.”⁵⁴ Itt is rabló kalandokat ír, mint az 1843-as kötetben, és már megemlíti a pozsonyi csatát, bár nem nevezi nevén: „Árpád halálának hírére Lajos német király és számos egyházi s világi urak már 907-ben nagy sereggel törtek az országra, a magyarokat Pannonföldről kiűzni szándékozván. De a magyar vezérek jól felkészülve fogadták őket, s hadaikat visszaverték. A győzedelmes magyarok ezután pusztító árként özönlék el Németországot, s Lajos király csak nagy összeg pénzzel birhatta őket végre a haza térésre.”⁵⁵

Tankó János (1846–1902) a budapesti VIII. kerületi főreáliskola tanára) könyve⁵⁶ a magyarok eredetéről nem ír, a pozsonyi csatát nem nevén nevezve megemlíti, mint 907-ben zajlott német-magyar konfliktust. A merseburgi csatát röviden, az augsburgi vereséget annál részletesebben írja le.

1889-ben két kötet is megjelent, az egyik a már említett *Ladányi Gedeon* tollából.⁵⁷ Korábbi kötetéhez képest itt már nem foglal állást a magyarok eredetéről, és bár megemlíti, hogy a magyarok 907-ben legyőzték a németeket, a csatát már nem nevezi meg és nem is részletezi. *Komárik* oknyomozó története⁵⁸ a magyarok története kapcsán ismerteti a monda-hagyományt, ugyanakkor a nyelvészeti eredmények alapján a magyart a finnugor nyelvcsoporthoz sorolja. Már a kalandozások terminológiát használja, a 907. évi német-magyar konfliktust említi, a pozsonyi csata szó szerinti említése nélkül.

Marczali Henrik (1856–1940) történész, egyetemi tanár, 1893-tól az MTA rendes tagja. Kötete⁵⁹ a magyar mondákból vezeti le eredetünket, azaz lényegében recepciótörténetet ír, és erre reflektál is: „Keleti Európában, a mérhetetlen síkságon ellenben folyvást tartott a népek mozgása. A Fekete-tenger, a Kaspi-tenger és az Ural-hegység közt erdőtlen pusztaság terül el, hol a hideg és meleg évszakoknak hirtelen egymásután való következése, meg a szárazság megakadályozták a föld művelését. Hol folyó nincs, a talaj nyáron kiszikkad és a pásztorkodó törzs messze földre kényszerül költözni, vagy harczba keveredik más törzsszel, hogy elvegye tőle a jó legelőt a folyamok mellékén. Innen származtak azon vidék lakóinak folytonos csatái és költözködései. A népek őstörténetét csak azon mondákból és regékből ismerjük, melyek nemzedékről nemzedékre szájról-szájra jutva, mesével keverik a valóságot. Ma már nem tudni, mi igaz belőlük, mi nem, de tiszteletre méltóak előttünk is, mert őseink ragaszkodását bizonyítják a legrégebbi mult ismeretlen hősei iránt. Csodás tettekkel diszítik e mondák a magyar nép őszülőinek életét és egyenesen a bibliai Noétól származtatják őket. Noé egyik fiának, Jáphetnek volt ugyanis egyik ivadéka az óriás termetű és erejű Nimród. Sokáig Kelet-Ázsia óriási síkságán élt, de a bábéli nyelvzavar után két fiával, Hunor és Magorral, Evilat földére, a mai Perzsiába költözött. Egyszer a két ifjú vadászat közben egy gimszarvasra akadt s fáradhatatlanul addig üldözte, míg egyszer csak mocsaras vidékre jutottak. Itt eltűnt a szarvas szemük elől. Az ifjak körülnéztek; úgy találták, hogy a vidék halban, vadban gazdag, a legeltetésre mindenfelé pompás rétek kínálkoznak. Kikérték tehát atyjuk engedelmét s népükkel és barmaikkal egyetemben itt telepedtek meg. A hagyomány e helyet Maeotisnak nevezi s valahol az Azovi-tenger mellékén terült el. Nem sok idő mulva, újra vadászat alkalmával, az erdő egy tisztásán Dula, alán fejedelem mulatozó leányaira akadtak. Az ifju vadászok elrabolták a leányokat és feleségül vették. Tőlük származott a hunn és magyar nemzet.”⁶⁰ Itt már kalandozások kora szerepel és a pozsonyi német vereséget csak megemlíti.⁶¹

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

Gaál Mózes (1863–1906) gimnáziumi tanár, tankerületi főigazgató és Helmár Ágost (1847–1912) gimnáziumi tanár kötete⁶² ugyanazt a megoldást választja, mint Komárik István oknyomozó története 1899-ben, bár 907-ben nem említ katonai konfliktust. Talán annyiban hoz újat, hogy a kötetben maradt sajtóhibának köszönhetően a merseburgi csatát 993-ra teszi.⁶³

Jászai Rezső is szétválasztja a különböző bizonyítékokat,⁶⁴ az ő olvasatában a krónikák szerint a magyar a hunokkal rokon, az etnográfia alapján uráli-altáji nép, míg a nyelvészeti kutatások arra a „csaknem biztos eredményre jutottak”, hogy „a magyar nép az uráli-altáji nyelvtörzsnek finn-ugor ágából való”.⁶⁵ Kalandozásokról és a pozsonyi csatáról név szerint szó sem esik, de több Árpád halála utáni konfliktust – szám szerint hármat – említ. Ez a tankönyv sok tekintetben hasonlít az 1989 és 2010 közöttiekre, hangvétele semleges, a finnugor rokonságot képviseli, a pozsonyi csatát nem említi. Később több kiadásban is megjelent.⁶⁶

Mangold Lajos (1850–1912) történészi tanulmányait Bécsben végezte, később a berlini történelmi társulat levelező tagja lett. Az eddig ismertetett kötetek közül az övé⁶⁷ közelít legárnyaltabban a témához a tekintetben, hogy több elmélethez is szakirodalmat ad meg, három kategóriára bontva: 1) „az ugor-finn theoria úttörő”, 2) a „török theoria” szószólói, 3) az újabb irodalom. Azt állítja, hogy egy nép eredete a faji és embertani jelleggel, illetve a nyelvi rokonsággal állapítható meg. Előbbiről nincsen bizonyíték, utóbbiban pedig egyértelműen a finnugor nyelvrokonság mellett foglal állást.⁶⁸ A kalandozó hadjáratokat viszonylag részletesen bemutatja, a 907. évi katonai konfliktust viszont nem is említi.

Andor Józsefnél⁶⁹ már több elmélet ismertetése is megjelenik: „A pogány népek eredetüket rendesen pogány isteneiktől vezették le. A keresztény hitre tért nemzetek ugyane célból a keresztény hit főforrásához, a bibliához fordultak. Ősi hagyományunk a történelőtti idők misztikus homályában egész Noéig eljut és annak egyik ivadékatól, Nimródától származtatja a hun és magyar népet. E körülmény maga eléggé bizonyítja, hogy e monda a kereszténység korában keletkezett, történelmi hitelességre tehát nem tarthat számot. A tudományos kutatás is jórészt feltevéseken alapul és csak több-kevesebb valószínűséggel képes tájékoztatást nyújtani e nehéz kérdésben. Némelyek (Hunfalvy, Budenz) tisztán nyelvészeti okokra támaszkodva, az uraltáji népcsalád finn-ugor ágához sorozzák a magyarokat – mások, (Vámbéri–Kuun Géza gr.) a faji sajátságok egyezését vizsgálva, melyhez azonban nyelvi hasonlóság és külső, történelmi bizonyítékok is járultak, ugyane népcsalád török-tatár ágában keresik eredetünket. Bizonyos, hogy az egykorú bizánci és arab írók a magyarokat turkoknak nevezik s e hagyomány szívósságát mutatja a szent korona, melynek alsó, I. Géza idejéből (1075–1077.) való részén, Gézát arcképének körirata Turkia királyának nevezi. Az őshazára vonatkozólag szintén eltérők a nézetek. Némelyek Közép-Ázsiában keresik, mások az Erdős-Ural és a Káma folyó között, a mai Baskiriában.”⁷⁰ Kalandozások címszó alatt a pozsonyi csata leírása szerepel, megnevezés nélkül, mint Andor írja, „[...] Gyermekek Lajos már 907-ben szükségét érzi a magyarok erélyes megfékezésének.”⁷¹

A dualizmus korának tankönyveiben megjelennek a mondai hagyományok, de a nyelvrokonság tekintetében a szerzők már a finnugor nyelvcsaládba tartozás mellett foglalnak állást. A pozsonyi csatát név szerint már nemigen említik meg, bár a 907. évi német-magyar konfliktust leírják.

A magyar őstörténet a Horthy-korszak középiskolai tankönyveiben

Takáts György tankönyve⁷² már kizárólag finnugor nyelvrokonságról és kalandos hadjáratokról beszél, illetve a 907. esztendőről így ír: „Árpád halála évében (907) a bajorok óriási sereggel támadtak a mieinkre, de Bánhida határában (Komárom m.) iszonyú vereséget szenvedtek. Ez a győzelem mintegy a magyarság ittmaradhatását biztosítja.”⁷³

Madai Pál az egyik legegységibb módon fogalmaz a magyar őstörténettel kapcsolatban: „Nemzetünket a krónikákban megőrzött hún-magyar mondák a bibliai Noé unokájának, Nimródnek fiaitól: Hunortól és Magyartól származtatják. E testvérpár szarvasvadászat közben a Meotis-tavához (Azovi tenger) jutott, ott feleségül vette Dula alán király két szép leányát és elszaporodott utódaikból támadt a hún és magyar testvérnemzet. A történettudósok az ős hún-magyar mondákból csak annyit fogadnak el, hogy a magyar a húnnal rokon, turáni eredetű nép; őshazája Ázsia nyugati része volt. Innen a Káspi-tó és az Ural-hegység közt levő mélyedésben, az ú. n. turáni kapun Európába jött s a Volga, Káma folyók és az Ural-hegység közt telepedett meg. Itt történt az, hogy a turáni népcsalád két főágából török-tatár és finn-ugor törzsek keveredtek és ezek egyesüléséből támadt a magyar nép. Ezt az első európai hazát a krónikák Nagy-Magyarországnak nevezik.”⁷⁴ 907-ben nem a pozsonyi, hanem a bánhidi csatát említi,⁷⁵ amellyel kapcsolatban számos kétely van a hazai történettudományban,⁷⁶ és talán ez az egyetlen középiskolai tankönyv, amelyben szerepel.

Ember István tankönyvének⁷⁷ tananyagtartalma már szinte az 1990-es évek tankönyveit idézi, csak a finnugor nyelvrokonság szerepel benne, kalandozásokról beszél, kizárólag az augsburgi és a merseburgi csatát említi. Nyelvezete tényszerű, szerkezeti felépítése és illusztrációi szintén a '90-es éveket mutatják, pontosabban megelőzik.

Miskolczy István (1881–1937, piarista egyetemi történelemtanár) és Szolomájer Tasziló kötete⁷⁸ a magyar nyelvet a finnugor nyelvcsaládba sorolja, a pozsonyi csatát és tulajdonképpen a 907. évi katonai konfliktust sem említi meg.

Domanovszky Sándor (1877–1955) történész az MTA tagja (levelező: 1915, rendes: 1926, tiszteleti: 1940–1949) tankönyve⁷⁹ annyiból hoz újat az Ember István- vagy Takáts György-félehez, hogy a kalandozásokat részletesebben, de a pozsonyi csata említése nélkül tárgyalja.

A *Marczinkó Ferenc*-féle többszerzős kötet⁸⁰ újszerűsége legfeljebb abban áll, hogy egy mondatban említi a pozsonyi csatát.⁸¹ *Balogh Albin* tankönyve szerint pedig „Csak annyi bizonyos, hogy nemzetünk finn-ugor és török fajúakból alakult.”⁸² A kötet a pozsonyi csatát megemlíti.⁸³

A fenti tankönyvi példák azt mutatják, hogy már a Horthy-korszakban kiadott kötetekben kialakult a finnugor rokonság domináns narratívája, illetve a pozsonyi csata már csak feltűnik.

A szocializmus középiskolai tankönyveinek narratívája

Benda Kálmán (1913–1994) történész, az MTA rendes tagja tankönyve⁸⁴ az ideiglenes történelemtankönyv sorozatban jelent meg. Ennek szerkesztője Kosáry Domokos és Feuer Klára (1911–1958) volt. Utóbbi 1949-től az MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának szaktitkára volt és „1948-ban *Heckenast Gusztávval, Karácsonyi Bélával és Zsigmond Lászlóval közösen részt vett a 8. osztály számára írott (1957-ig forgalomban lévő) új történelemtankönyv elkészítésében, amiért 1949-ben szerzőtársaival együtt ezüst Kossuth-díjjal tüntették ki.*”⁸⁵ A tankönyv olvasatában a magyar finnugor nép, a merseburgi és az augsburgi vereségek mellett a pozsonyi győzelem nem szerepel. A kötet hangvétele tárgyilagos, a szocialista frazeológia még nem szerepel benne.

Kosáry Domokos történész, az MTA levelező tagja 1982-től, rendes tagja 1985-től, majd elnöke (1990–1996), de 1999-től 2007-ig a Magyar Történelmi Társulat elnöke is volt. 1945-ös tankönyve⁸⁶ szintén a Szikra Kiadónál⁸⁷ jelent meg, és a szocialista frazeológiát használja. Itt már nem pusztán megjelenik a finnugor nyelvrokonság elmélete, hanem minden más elméletet is minősít ekképpen: „*Kevés történeti kérdésünk adott több dilettáns elképzelés, meg délibábos elmélet kiagyalására alkalmat, mint a magyarság eredetéé. Lehetővé tette ezt az, hogy a messzi múltból nincsenek írásos forrásaink. A nyelvtudomány azonban, a régészet, meg a társadalmak és népek általános fejlődésének ismerete ma már választ tud adni a mindenki képzeletét nyugtalanító kérdésre: kik vagyunk, honnan jöttünk? A magyar nem mongol, nem árja, nem is valami képzelt rokonsággal tűzdelt ’turáni’ nép, hanem az Európa északkeletén kialakult finnugor ősnépnek, s azon belül is (a vogulokkal és osztjákokkal együtt) a keleti, vagyis ugor-ágnak hajtása.*”⁸⁸ A „*kalandozások bukása*” alfejezetcím pedig önmagáért beszél ... a tartalomról.⁸⁹

Varga Zoltán tankönyve⁹⁰ a Benda-féle munkához hasonlít, ahhoz képest a vizsgált témákban tartalmilag-stilisztikailag újat nem hoz. *Hahn István* kötete is Kosáryénál tárgyilagosabb hangot üt meg,⁹¹ a magyarokat finnugor rokon népnek tartja, a kalandozásokat rabló hadjáratnak minősíti, a pozsonyi csatát nem említi, az augsburgi vereséget 955-ben viszont igen. *Karácsonyi Béla* kötete⁹² ehhez képest az általunk vizsgált kérdésekben új eredményt nem hoz.

Makkai László (1914–1989) történész, az MTA Történettudományi Intézet (TTI) munkatársa, 1982 és 1985 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Tankönyve⁹³ szintén a Hahn–Karácsonyi-féle kötetek sablonjába illeszkedik. *Eperjessy Géza* (1926–1998) 1954–1958 között a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottság önálló aspiránsa volt.⁹⁴ Szerzőtársa *Benczédi László* (1929–1986) 1960-tól az MTA TTI tudományos munkatársa, 1976-tól haláláig főmunkatársa. Közös kötetük⁹⁵ számos kiadást élt meg később is, nem tér el a korábbi szocialista tankönyvektől. A *Gyapay Gábor–Ritoók Zsigmond-féle* kötet⁹⁶ rendkívül népszerű lett, 16. kiadása 1998-ban, 9 évvel a politikai rendszerváltozás után jelent meg! Lényegében változás nélkül mentette át a szocialista tankönyvek narratíváját: ebben a kötetben kizárólag a finnugor nyelvelmélet szerepel, a kalandozások címszó alatt csak a két nagy vereséget tárgyalja, a pozsonyi csatát meg sem említi.

A szocializmus tankönyvei nem eltűntették – mivel az már a Horthy-korszak könyveiben eltűnt – a finnugor rokonságon kívüli elméleteket, hanem kizárólagossá tették, mivel meg

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

sem említettek más lehetőségeket. A pozsonyi csatát viszont teljesen eltávolították a történeti narratívából. Ráadásul lényegében az ekkor kialakult narratíva szinte változatlanul került át az 1990-es évek időszakába is.

Összegzés

Áttekintve szűk kétszáz év tankönyveiben azt, hogy miként jelent meg a magyar eredet, kalandozások és a pozsonyi csata, számos következtetés vonható le:

- 1) A tankönyvírók zöme minden időszakban akadémiai vagy akadémia-közeli történész volt.
- 2) Az 1867 előtti időszak középiskolai könyveiben a finnugor nyelvrokonság nem szerepel.
- 3) A finnugor nyelvrokonság lényegében rokonsággá válik, már 1867-től dominálja a tananyagtartalmat, bár ekkor még jelen van a diverzitás, más elméleteket (elsősorban a mondákat) is megemlítenek a tankönyvek.
- 4) A Horthy-korszak tankönyveiben még fel-feltűnik a pozsonyi csata.
- 5) A szocialista időszak kötetében a pozsonyi csata teljesen eltűnik, a tananyagtartalom sablonossá és uniformizálttá válik.
- 6) Az 1990-es évekre a szocialista időszak narratívája „mentődik át”.

IRODALOM⁹⁷

- ANDOR József (1912): *Magyarország története*. Második kiadás. Athenaeum, Budapest.
- BALOGH Albin (1942): *Magyarország történelme*. Szent István-Társulat, Budapest.
- BATIZFALVI István (1862): *Magyarország története*. I. füzet. Osterlamm Károly, Pest.
- BEDEŐ Pál (1843): *Magyarok története vezérek és királyok képeivel*. Második kiadás. Bucsánszky Alajos, Pozsony.
- BENDA Kálmán (1945): *Magyarország története az őskortól napjainkig*. Szikra, Budapest.
- BUDAI Ésaías (1811): *Magyar ország historiája a mohátsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig*. Csáthy György Nyomdája, Debrecen.
- DIERNER Endre (1846): *Magyarhoni történetek, melyeket a protestáns tanuló ifjúság számára összeszedett Dierner Endre*. Második kiadás. Pest.
- DOMANOVSKY Sándor (1931): *Magyarország története*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- EMBER István (1926): *A magyar nemzet története*. Athenaeum, Budapest.
- EPERJESSY Géza – BENCZÉDI László (1968): *Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- GAÁL Mózes – HELMÁR Ágost (1900): *Magyarország története 1526-ig*. Stampfel, Budapest–Pozsony.

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

- GYAPAY Gábor – RITOÓK Zsigmond (1979): *Történelem a gimnázium I. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HAHN István (1949): *Történelem a középiskolák I. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HORVÁTH Mihály (1875): *A magyarok története a gymnasiumok alsóbb osztályai használatára*. Franklin-társulat, Budapest.
- HORVÁTH Mihály (1843): *A magyarok története Európába költözésüktől napjainkig*. Második kiadás. Pápa.
- ILLIK Péter (2019): A kora újkor az 1945 utáni hazai középiskolai történelem tankönyvekben. In: ILLIK Péter (szerk.): *A történészcéh alkonya*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 175-229.
- ILLIK Péter (2016): Az OFI kísérleti történelem-tankönyvének kora újkori részeiről. In: ILLIK Péter (szerk.): *A tanár, a történész és a komplex*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 18-27.
- ILLIK Péter (2017): Horthy. Korszak. Értékelés. Az 1945 után kiadott hazai középiskolai tankönyvekben. In: ILLIK Péter (szerk.): *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 309-385.
- JÁSZAI Rezső (1904): *Magyarország oknyomozó története*. Lampel, Budapest.
- KARÁCSONYI Béla (1952): *A magyar nép története 1526-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOMÁRIK István (1889): *Magyarország oknyomozó története*. Jurcsó, Kalocsa.
- KOSÁRY Domokos (1945): *Magyarország története. Az őskortól a szatmári békéig*. Szikra, Budapest.
- KÖRNYEI János (1864): *Magyarország története, különös tekintettel a műveltség kifejlésére s a nép életre*. Pest.
- LADÁNYI Gedeon (1861): *A magyar nemzet története rövid kivonatban*. Debrecen.
- LADÁNYI Gedeon (1889): *Magyarország vázlatos története*. Telegdi, Debrecen.
- MADAI Pál (1926): *Magyarország történelme*. Franklin-társulat, Budapest
- MAKKAI László (1959): *Történelem az általános gimnáziumok II. osztály számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- MANGOLD Lajos (1903): *A magyarok oknyomozó történelme*. Franklin-Társulat, Budapest.
- MARCZALI Henrik (1900): *Magyarország története*. Athenaeum, Budapest.
- MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János – VÁRADY Erzsébet (1941): *Magyarország története a szatmári békéig*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- MISKOLCZY István – SZOLOMÁJER Tasziló (1931): *Magyarország története*. Szent István-Társulat, Budapest.
- PÉCZELY József (1837): *A magyarok története. 1. darab: Ásiából kijövetelüktől fogva a mai időkig*. Debrecen.
- SCHIRKHUBER Móricz (1837): *Magyarok története deák és honi nyelven előadva. I. A nemzet eredetétől fogva a mohácsi veszedelemig*. Pest.
- SPÁNYIK Glycerius (1833): *A római császároknak és német királyoknak I. Rudolftól fogva II. Ferenczig, úgy szinte Magyar országnak I. Ferdinándtól fogva a mi időnkig való rövid históriája*. Petrózai Trattner J. M. – Károlyi István, Pest.
- SZÜCS László (2010): *Bánhidai csata: a magyar történelem örök talánya*. <https://honvedelem.hu/hirek/banhidai-csata-a-magyar-tortenelem-orok-talanya.html>
(Letöltés: 2022. máj. 1.)

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”
A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

- TAKÁTS György (1921): *A magyar nemzet története 1526-ig*. Második kiadás. Athenaeum, Budapest.
- TANKÓ János (1885): *Magyarország története rövid előadásban*. Lampel, Budapest.
- VARGA Zoltán (1946): *Magyarország története a szatmári békéig*. Városi Nyomda, Debrecen.

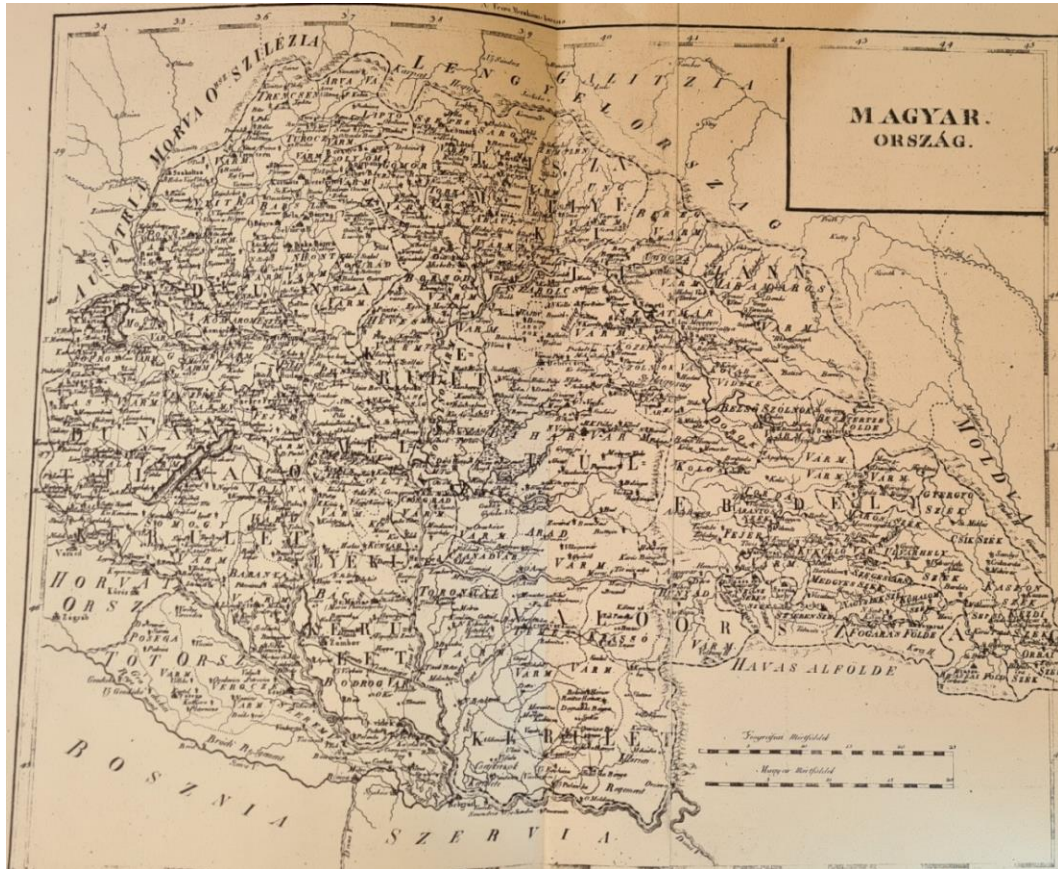
TÉRKÉPMELLÉKLETEK

1. ábra: Losontzi István Hármas kis tükre (1781) Magyar-ország vármegye térképe

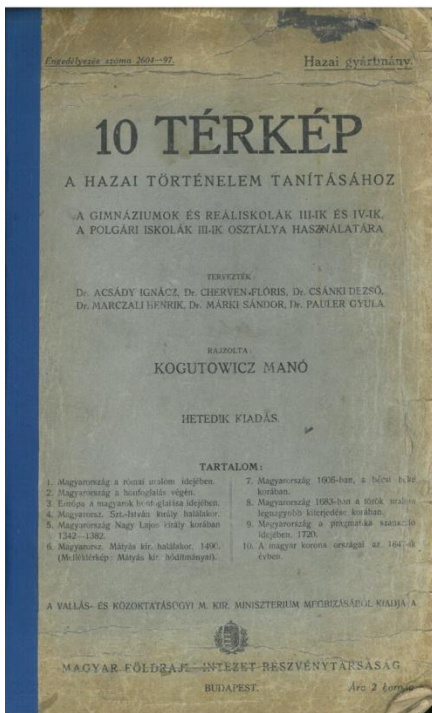

**Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”
A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben**

2. ábra: Budai Ésaías (1804): Oskolai magyar új átlás Magyar ország térképe

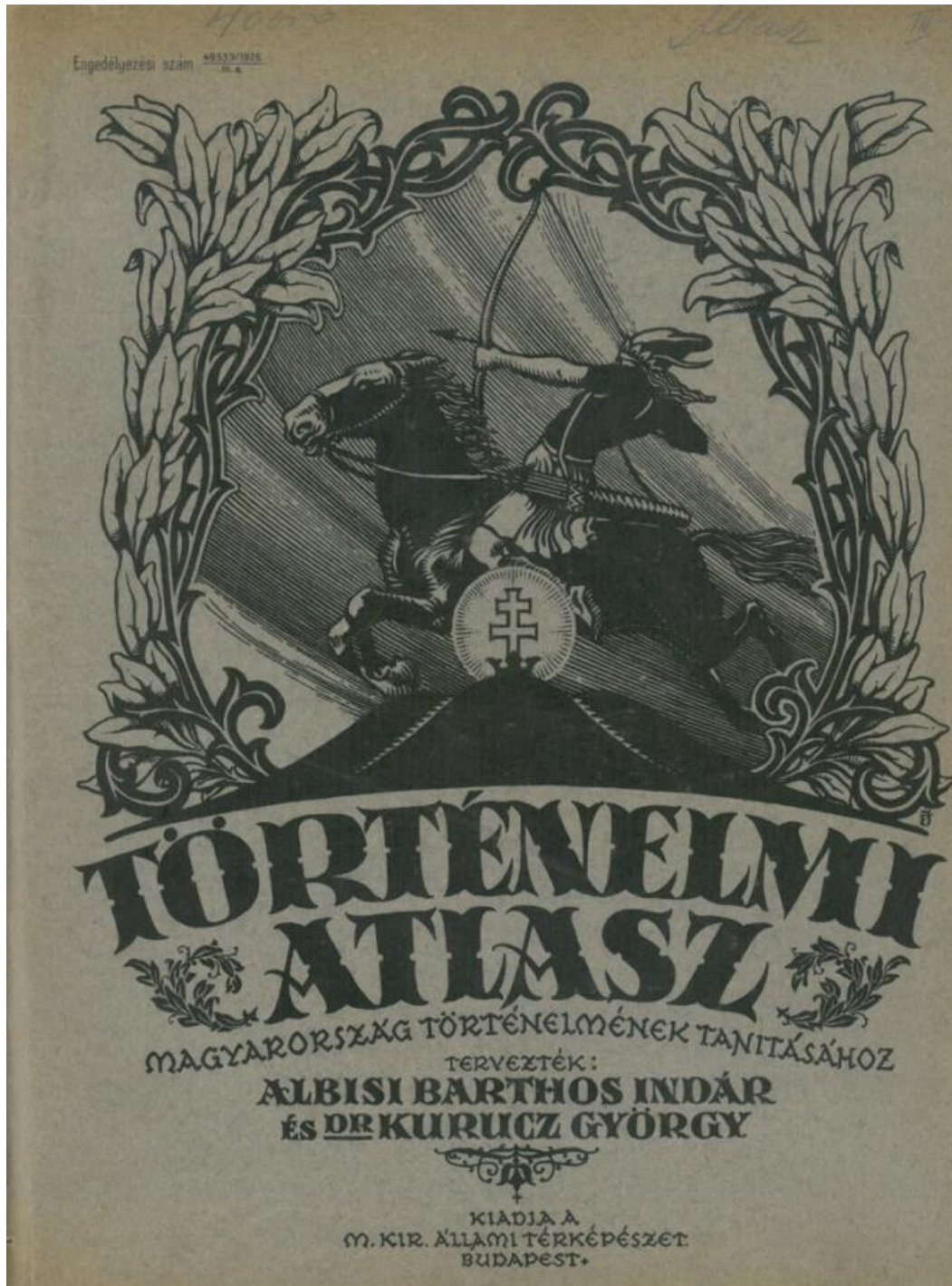

3. és 4. ábra (balról jobbra): Kogutowicz Manó (1897): Tíz térkép a hazai történelem tanításához címlapja; Európa a magyarok honfoglalása és a frank birodalom szétbomlása idején térkép (Kogutowicz: Tíz térkép)

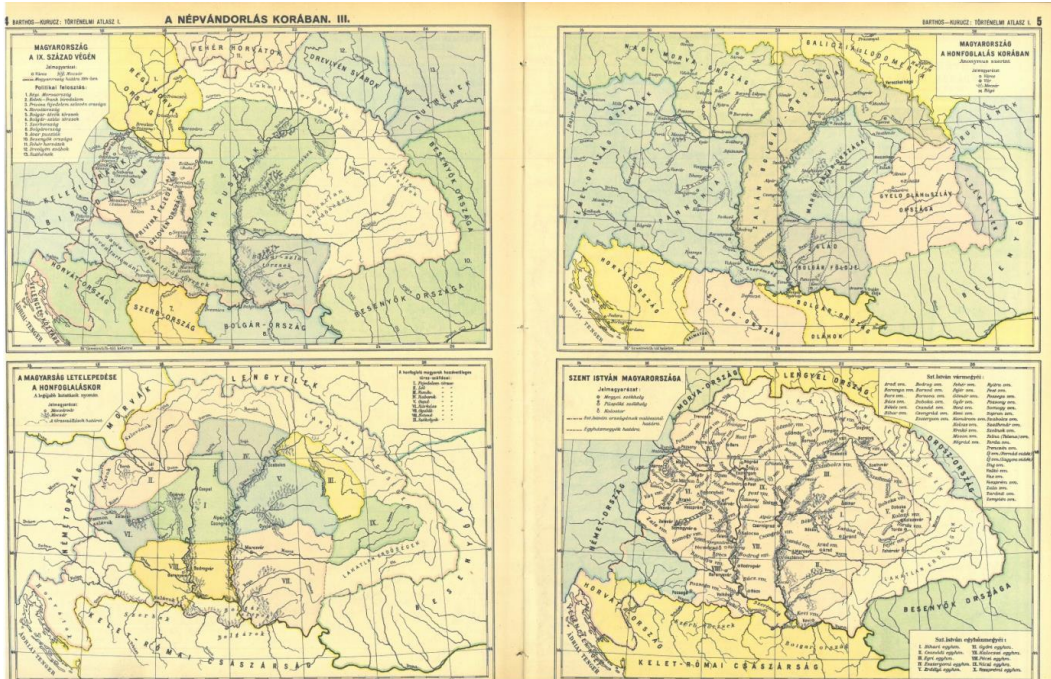
Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”
A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

5. ábra: Albisi Barthos Indár – Kurucz György (1925): Történelmi atlasz Magyarország történetének tanításához címlapja

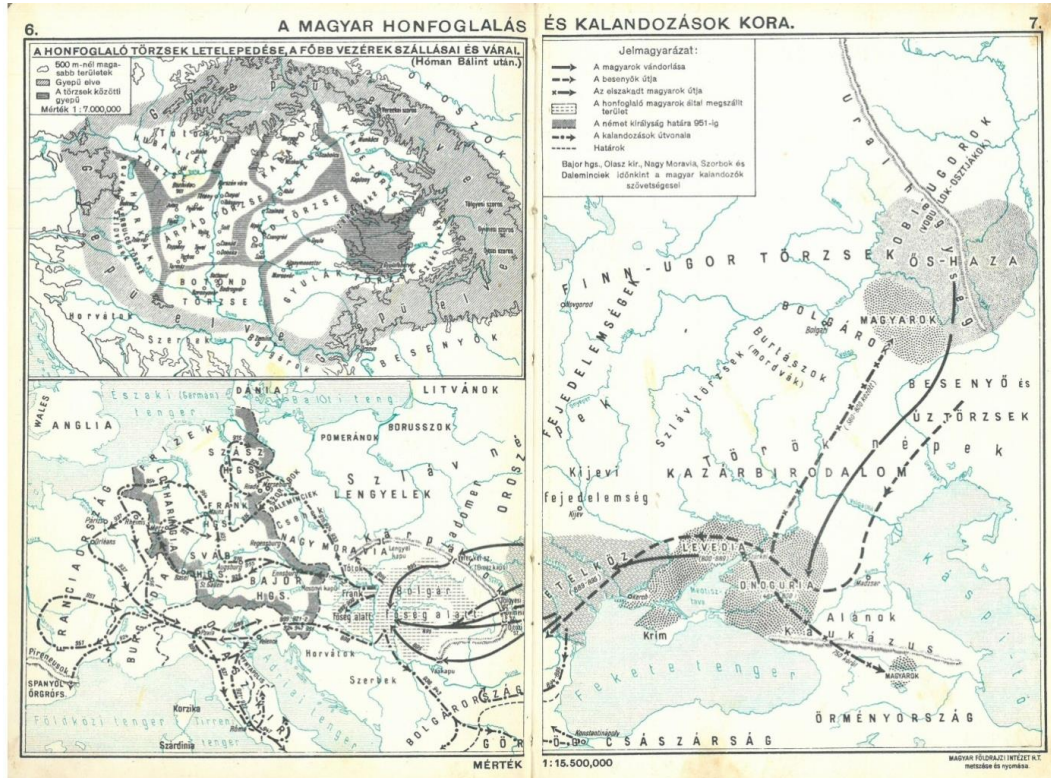

**Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Csett vetett a forgó szerencse”
A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben**

6. ábra: A népvándorlás korában III. Magyarország térképei a Barthos–Kurucz (1925) atlaszban, 4-5. l.

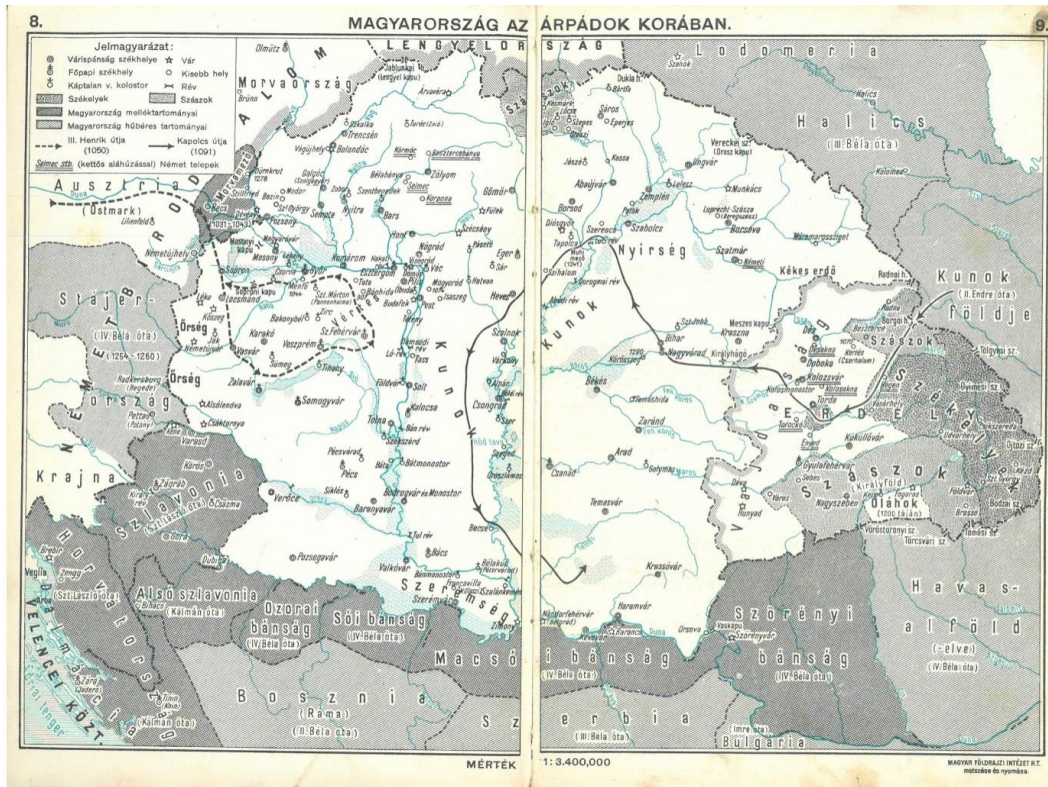

7. ábra: A magyar honfoglalás és kalandozások kora térkép Németh–Koch (1931) atlaszában

**Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Csett vetett a forgó szerencse”
A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben**

8. ábra: Magyarország az Árpádok korában térkép Németh–Koch (1931) atlaszában

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Csejt vetett a forgó szerencse”
 A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

9. ábra: A vonatkozó térképoldal a Történelmi atlasz (1966) 6. l.

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

10. ábra: A Stiefel Történelmi atlasz vonatkozó térképe a pozsonyi csatával 10. I.

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozunk az OPKM munkatársainak értékes segítségükért. Jelen cikk az alábbi tanulmány kiegészített, átdolgozott, átszerkesztett kiadása: HORVÁTH-LUGOSSY Gábor – ILLIK Péter (2021): Őstörténet, kalandozások és honfoglalás a hazai középiskolai tankönyvekben 1989-ig. In: *A Magyarságkutató Intézet évkönyve 2020*. Szerk.: HORVÁTH-LUGOSSY Gábor – VIZI László Tamás. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 209-232.
https://mki.gov.hu/assets/pdf/09_MKIE_2020_209.pdf (Letöltés: 2022. máj. 1.)
- ² Vö. pl. MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia (2013): *A tankönyvkutatás magyar bibliográfiája (2000-2010). Különös tekintettel a történelemtankönyvek vizsgálatára*. A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 11. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár, Pécs.
- ³ ILLIK Péter (2016): *Az OFI kísérleti történelem-tankönyvének kora újkori részeiről*. In: ILLIK Péter (szerk.): *A tanár, a történész és a komplex*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 18–27.; ILLIK Péter: *Horthy. Korszak. Értékelés. Az 1945 után kiadott hazai középiskolai tankönyvekben*. In: ILLIK Péter (szerk., 2017): *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 309–385.; ILLIK Péter (2019): *A kora újkor az 1945 utáni hazai középiskolai történelem tankönyvekben*. In: ILLIK Péter (szerk.): *A történészcéh alkonya*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 175–229.
- ⁴ WEISZHÁR Attila – WEISZHÁR Balázs (2019): *A magyar középkor csatái*. Unicus Műhely Kiadó, Budapest, 40.)
- ⁵ A következő kötetekben nem szerepel sem megnevezve, sem név nélkül a 907. évi konfliktus: EBENSPANGER János (1877): *Hazai történelem jellemrajzokban a népiszkolák V. osztály, illetőleg V. évfolyama számára*. Lampel, Budapest; BALLAGI Károly – NAGY László (1896): *Magyarország története kapcsolatban az általános történelem legfontosabb eseményeinek elbeszélésével népiszkolák számára*. Franklin Társulat, Budapest; GYÖRFFY János (1900): *A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet főbb eseményeivel a katolikus népiszkolák felső osztályai számára*. Szent István Társulat, Budapest mindössze annyit említ, hogy a németek Árpád halála után elérkezettnek látták az időt a bosszúra; TERGINA Gyula (1906): *A magyarok története*

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselt vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

- kapcsolatban a világtörténet nevezetesebb eseményeivel a népiskolák V. és VI. osztálya számára. Singer és Wolfner, Budapest; BALATON Géza (1907): *Magyarország történelme rövid kivonatban népiskolai használatra*. 33. kiadás, Ó-Becse; BRUNOWSKY Rezső (1913): *A magyar nemzet története kapcsolatban a világtörténet nevezetesebb eseményeivel a római katolikus elemi népiskolák V. és VI. osztálya számára*. Szent István Társulat, Budapest.
- ⁶ Kiss Áron (1882): *Hazai történelem és alkotmánytan a népiskolák számára*. Dobrowsky és Franke, Budapest, 9.
- ⁷ Kiss Áron (1892): *A magyarok története kapcsolatban a világtörténet nevezetesebb eseményeivel az elemi népiskola V. osztálya számára*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ⁸ RIBÁRY Ferenc (1872): *Magyarország története rövid előadásban elemi, felsőbb nép- és polgári iskolák számára*. Pest, 13.
- ⁹ NOVY Ferenc (1926): *A magyar nemzet története. Állampolgári ismeretek*. Egyetemi Nyomda, Budapest; BAGDY István [et al.] (1926): *A magyar nemzet története alkotmánytörténeti és honpolgári ismeretekkel az elemi népiskolák V-VI. osztálya számára*. Kalász, Budapest; KESZLER Károly (1926): *A magyar nemzet történelme az osztott elemi népiskola V. osztálya számára*. Franklin-Társulat, Budapest; SZÜGYI TRAJTLER Géza – GREINER Gyula (1936): *A magyar nemzet történelme és alkotmánya az osztott és részben osztott katolikus elemi népiskolák számára*. Szent István Társulat, Budapest.
- ¹⁰ ELEKES Lajos – TÓTH András: *Történelem a VII. osztály számára*. VKM, Budapest, 1947.
- ¹¹ ZSIGMOND László – PACH Zsigmond Pál – RAVASZ János – HECKENAST Gusztáv (1948): *Történelem az általános iskolák VI. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1948.
- ¹² Uo. 41.
- ¹³ SZABOLCSI József (1956): *Történelem általános iskolák VI. osztálya számára*. Kísérleti tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ¹⁴ *Történelem tanárok munkaközössége* (1965): *Történelem az általános iskolák 6. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest; BALLA Árpád (1977): *Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 6. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ¹⁵ SZABÓ Péter (1993): *Történelem 6.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- ¹⁶ Nagyon ritka, hogy korai tankönyvben legyen térkép melléklet, ezért tettük bele ebbe a táblázatba ezt a tankönyvet. Főszövegében sem szerepel 907. évi katonai konfliktus. A szöveg interneten elérhető: <https://mek.oszk.hu/15100/15190/> (Letöltés: 2022. máj. 1.)
- ¹⁷ A kötetben nem térképek vannak, hanem a mai középiskolai atlaszoknak a táblázatos évszámgyűjtemény részét tartalmazza.
- ¹⁸ A szöveges leíró részekben sem szerepelnek a keresett csaták.
- ¹⁹ Négy kiadását is megnéztük, a honfoglalás kori térképek ugyanazok.
- ²⁰ Az 1966. évi is ezt tartalmazza.
- ²¹ Az első oldala érdekes, mert kiemel bizonyos csatákat, ami jól mutatja a szocialista kánont. Az 1998. évi kiadás a vizsgált témánk szempontjából teljesen ugyanaz.
- ²² BUDAI Ésaías (1811): *Magyar ország története a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig*. Csáthy György Nyomdája, Debrecen.
- ²³ Sajnovics János (1733–1785) jezsuita szerzetes, a finnugor nyelvrokonság alapító-kidolgozója. (A szerzők)
- ²⁴ BUDAI (1811) 45–46.
- ²⁵ BUDAI (1811) 48.
- ²⁶ BUDAI (1811) 61.
- ²⁷ SPÁNYIK Glycerius (1833): *A római császároknak és német királyoknak I. Rudolftól fogva II. Ferenczig, ugy szinte Magyar országnak I. Ferdinándtól fogva a mi időnkig való rövid históriája*. Petrózai Trattner J. M. – Károlyi István, Pest.
- ²⁸ SPÁNYIK (1833) 9–10.
- ²⁹ SCHIRKHUBER Móríc (1837): *Magyarok története deák és honi nyelven előadva. I. A nemzet eredetétől fogva a mohácsi veszedelemig*. Pest.
- ³⁰ PÉCZELY József (1837): *A magyarok története. 1. darab: Ásiából kijövetelöktől fogva a mai időnkig*. Debrecen.
- ³¹ PÉCZELY (1837) 12.
- ³² BEDEŐ Pál (1843): *Magyarok története vezérek és királyok képeivel*. Második kiadás. Bucsánszky Alajos, Pozsony.
- ³³ BEDEŐ (1843) 12–13.
- ³⁴ BEDEŐ (1843) 21.
- ³⁵ HORVÁTH Mihály (1843): *A magyarok története Európába költözésöktől napjainkig*. Második kiadás. Pápa.
- ³⁶ HORVÁTH (1843) 1.
- ³⁷ HORVÁTH (1843) 5.
- ³⁸ DIERNER Endre (1846): *Magyarhoni történetek, melyeket a protestáns tanuló ifjúság számára összeszedett Dierner Endre*. Második kiadás. Pest.
- ³⁹ LADÁNYI Gedeon (1861): *A magyar nemzet története rövid kivonatban*. Debrecen.
- ⁴⁰ LADÁNYI (1861) 4.
- ⁴¹ LADÁNYI (1861) 6.
- ⁴² LADÁNYI (1861) 6.
- ⁴³ BATIZFALVI István (1862): *Magyarország története*. I. füzet. Osterlamm Károly, Pest.
- ⁴⁴ BATIZFALVI (1862) 5.

Horváth-Lugossy Gábor–Illik Péter: „Cselet vetett a forgó szerencse”

A pozsonyi csata recepciója a hazai tankönyvekben

-
- ⁴⁵ BATIZFALVI (1862) 21. (Kiemelés a szerzőktől.)
- ⁴⁶ KÖRNYEI János (1864): *Magyarország története*, különös tekintettel a műveltség kifejlésére s a nép életre. Pest.
- ⁴⁷ KÖRNYEI (1864) 1.
- ⁴⁸ KÖRNYEI (1864) 23.
- ⁴⁹ KÖRNYEI (1864) 23.
- ⁵⁰ KÖRNYEI (1864) 23.
- ⁵¹ KÖRNYEI (1864) 25.
- ⁵² SAJNOVICS János (1771): *Demonstratio idioma ungarorum et lapponum idem esse. Regiae scientiarum societati danicae praelecta et typis excusa Hafniae*. Anno MDCCLXX. 2. kiadása. Nagyszombat.
- ⁵³ HORVÁTH Mihály (1875): *A magyarok története a gymnasiumok alsóbb osztályai használatára*. Franklin-társulat, Budapest.
- ⁵⁴ HORVÁTH (1875) 1.
- ⁵⁵ HORVÁTH (1875) 13.
- ⁵⁶ TANKÓ János (1885): *Magyarország története rövid előadásban*. Lampel, Budapest.
- ⁵⁷ LADÁNYI Gedeon (1889): *Magyarország vázlatos története*. Telegdi, Debrecen.
- ⁵⁸ KOMÁRIK István (1889): *Magyarország oknyomozó története*. Jurcsó, Kalocsa.
- ⁵⁹ MARCZALI Henrik (1900): *Magyarország története*. Athenaeum, Budapest.
- ⁶⁰ MARCZALI (1900) 9–10. (Kiemelés a szerzőktől.)
- ⁶¹ MARCZALI (1900) 19.
- ⁶² GAÁL Mózés – HELMÁR Ágost (1900): *Magyarország története 1526-ig*. Stampfel, Budapest–Pozsony.
- ⁶³ GAÁL–HELMÁR (1900) 11.
- ⁶⁴ JÁSZAI Rezső (1904): *Magyarország oknyomozó története*. Lampel, Budapest.
- ⁶⁵ JÁSZAI (1904) 7.
- ⁶⁶ Az OPKM adatai szerint 1912-ben (kétszer) és 1918-ban is. (A szerk.)
- ⁶⁷ MANGOLD Lajos (1903): *A magyarok oknyomozó történelme*. Franklin-Társulat, Budapest.
- ⁶⁸ MANGOLD (1903) 19.
- ⁶⁹ ANDOR József (1912): *Magyarország története*. Második kiadás. Athenaeum, Budapest.
- ⁷⁰ ANDOR (1912) 8.
- ⁷¹ ANDOR (1912) 13.
- ⁷² TAKÁTS György (1921): *A magyar nemzet története 1526-ig*. Második kiadás. Athenaeum, Budapest.
- ⁷³ TAKÁTS (1921) 13. (Kiemelés a szerzőktől.)
- ⁷⁴ MADAI Pál (1926): *Magyarország történelme*. Franklin-társulat, Budapest, 7.
- ⁷⁵ MADAI (1926) 12.
- ⁷⁶ Szűcs László (2010): *Bánhidai csata: a magyar történelem örök talánya*. ideje: <https://honvedelem.hu/hirek/banhidai-csata-a-magyar-tortenelem-orok-talanya.html> (Letöltés: 2022. máj. 1.)
- ⁷⁷ EMBER István (1926): *A magyar nemzet története*. Athenaeum, Budapest.
- ⁷⁸ MISKOLCZY István – SZOLOMÁJER Tasziló (1931): *Magyarország története*. Szent István-Társulat, Budapest.
- ⁷⁹ DOMANOVSKY Sándor (1931): *Magyarország története*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ⁸⁰ MARCZINKÓ Ferenc – PÁLFI János – VÁRADY Erzsébet (1941): *Magyarország története a szatmári békéig*. Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ⁸¹ MARCZINKÓ–PÁLFI–VÁRADY (1941) 15.
- ⁸² BALOGH Albin (1942): *Magyarország történelme*. Szent István-Társulat, Budapest, 13.
- ⁸³ BALOGH (1942) 20.
- ⁸⁴ BENDA Kálmán (1945): *Magyarország története az őskortól napjainkig*. Szikra, Budapest.
- ⁸⁵ Feuer Klára szócikk: https://hu.wikipedia.org/wiki/Fej%C3%A9r_Kl%C3%A1ra (Letöltés: 2021. ápr. 27.)
- ⁸⁶ KOSÁRY Domokos (1945): *Magyarország története. Az őskortól a szatmári békéig*. Szikra, Budapest.
- ⁸⁷ A Kossuth Könyvkiadó (1956-tól) jogelődje, melyet 1944 novemberében a Magyar Kommunista Párt alapított Szegeden.
- ⁸⁸ KOSÁRY (1945) 7.
- ⁸⁹ KOSÁRY (1945) 17.
- ⁹⁰ VARGA Zoltán (1946): *Magyarország története a szatmári békéig*. Városi Nyomda, Debrecen.
- ⁹¹ HAHN István (1949): *Történelem a középiskolák I. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁹² KARÁCSONYI Béla (1952): *A magyar nép története 1526-ig*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁹³ MAKKAJ László (1959): *Történelem az általános gimnáziumok II. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁹⁴ Eperjessy Géza szócikk: https://hu.wikipedia.org/wiki/Eperjessy_G%C3%A9za (Letöltés: 2021. ápr. 15.)
- ⁹⁵ EPERJESSY Géza – BENCZÉDI László (1968): *Történelem a gimnáziumok II. osztálya számára*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁹⁶ GYAPAY Gábor – RITOÓK Zsigmond (1979): *Történelem a gimnázium I. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁹⁷ A korai tankönyveknél nem tüntettek fel kiadót, legfeljebb csak nyomdát. Ennek megfelelően csak azoknál a tankönyvi címléírásoknál írtunk kiadót, ahol ezt már feltüntették.